

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут економіки

На правах рукопису

ОСМОЛОВСЬКИЙ Сергій Олександрович

РОЗВИТОК ТЕХНІЧНОЇ БАЗИ ЕЛЕКТРИФІКАЦІЇ В УКРАЇНІ
У 1938-1960 рр.

08.00.03 - Історія народного господарства

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Київ - 1994

АВ 29,946

Дисертація є рукописом.

Робота виконана у відділі історії народного господарства та економічної думки Інституту економіки АН України.

Науковий керівник - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, зав. відділом Інституту економіки АН України ДЕРЕВ'ЯНКИН Тимофій Іванович.

Офіційні опоненти - доктор економічних наук, професор ЛАУТА Семен Петрович
- кандидат економічних наук ХАХЛОК Анастолій Миколайович

Провідна організація - Київський державний економічний університет.

Захист відбудеться "31" березня 1994 р. в 14 год. 30 хв. на засіданні Спеціалізованої ради К 016.39.02 по присудженню наукового ступеня кандидата наук в Інституті економіки АН України. Адреса: 152011, Київ-11, вул. Панаса Мирного, 26.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Інституту економіки АН України.

Автореферат розіслано "28" лютого 1994 р.

Учений секретар
Спеціалізованої ради
кандидат економічних
наук

ГОРБОВАТИЙ М. Д.

ЛНБ України ім. В. Стефаніка

00802271 (K)

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Глибокі суспільно-політичні зрушення, що відбулися за останній час у країні, наблизили необхідність радикальних економічних реформ, структурних перетворень у народному господарстві значно підвищують актуальність історико-економічних досліджень. Розбудова ефективної національної економіки, перетворення командно-адміністративної системи господарювання в економіку ринкового типу має ґрунтуватись лише на всебічному осмисленні і узагальненні досвіду минулого, критичному використанні його у сучасних умовах.

Одне з найважливіших місць у сучасній промисловості України належить енергетичному машинобудуванню і електротехнічній промисловості. Спеціалізуючись на випуску первинних двигунів (турбін), засобів вироблення, перетворення і споживання електроенергії, ці галузі становлять технічну базу електрифікації, відіграють важливу роль у технічному вдосконаленні народного господарства на основі дальшого застосування електрики у виробничих процесах.

Проте в історико-економічній літературі розвитку даних галузей приділялась недостатня увага. Зокрема, за рамками досліджень залягалась історія створення електропромисловості в Україні, розвиток її виробничої бази у післявоєнний період, формування у республіці багатогалузевого комплексу електротехнічних виробництв.

При цьому слід зазначити, що у 30-50-і роки електротехнічній промисловості надавалось першорядного значення. Прискорене формування та розвиток важкої індустрії в СРСР здійснювалось одночасно з електрифікацією найважливіших виробництв, переводом силового апарату промисловості на нову, електроенергетичну базу. У зв'язку з цим державні органи відводили електропромисловості провідну роль у розвитку електроенергетики, технічному забезпеченні електрифікації промисловості і транспорту.

Від рівня розвитку галузі залежали не тільки виробництво, а й ступінь, економічна ефективність використання виробленої електроенергії. Тому при здійсненні форсованої індустріалізації і дальшого нарощування промислового потенціалу електротехнічна промисловість набула пріоритетного розвитку як "штовхач електрифікації", "енергійний піонер її впровадження у всі ділянки народного господарства", як одна з галузей, що зумовлюють технічний прогрес в економіці.

Як великий підрозділ важкої індустрії електротехнічна про-

мисловість складається з цілого ряду підгалузей. Загальним знаменником, що об'єднує електромашинно- і апаратобудування, трансформаторобудування, кабельну, електроізоляційну і акумуляторну промисловість, є кінцеве призначення продукції. Всі вони пов'язані з електрифікацією і, разом з енергомашинобудуванням, становлять єдину технічну базу вироблення, перетворення, передачі, розподілення і споживання електроенергії. Саме ця обставина зумовила визначення назви теми і об'єднання в рамках одного дослідження енергетичного машинобудування і багатогалузевої електропромисловості.

Безперечна актуальність наукової розробки теми зростає у зв'язку з необхідністю визначення можливих перспектив розвитку галузей, виявлення потенційних можливостей електротехнічного виробництва у вирішенні сучасних енергетичних проблем. У теперішній час від електротехнічних підприємств України безпосередньо залежить освоєння випуску нового, більш економічного і надійного в експлуатації електроустаткування, що здатне скоротити енергетичні витрати у виробництві і зменшити втрати при виробленні, передачі і споживанні електрики.

Ступінь вивченості теми. Окремі питання розвитку енергомашинобудівної і електротехнічної промисловості у 1938–1960 рр. тою чи іншою мірою знайшли відображення у загальносоюзній історико-економічній літературі. Так, значне місце даним галузям відведено в монографіях, що висвітлюють історію машинобудування, розвиток електрифікації в СРСР¹. В окремих розділах цих робіт характеризуються параметри вироблюваного устаткування, наводяться найзагальніші економічні показники. Проте, як і у дослідженнях з історії енерго- і електротехніки², автори цих праць приділяють основну увагу питанням технічного розвитку галузей.

¹ Розенфельд С.Я., Кліменко К.И. История машиностроения СССР (с первой половины XIX в. до наших дней). - М.: Изд-во АН СССР, 1961; Самаровский А.Г. Развитие и размещение машиностроения в СССР. - М.: Экономика, 1962; Жимерин Д.Г. История электрификации СССР. - М.: Соцэкгиз, 1962; Некрасова И.М. Развитие электрификации СССР (40–60-е годы). - М.: Наука, 1974.

² История энергетической техники СССР. - Т. 2. Электротехника. - М., Л.: Госэнергоиздат, 1957; Энергетическое машиностроение, 1917–1967. - М.: Машиностроение, 1967.

В історико-технічному плані розвиток енергомашинобудування і електропромисловості знайшов відображення також у книзі "Технічний прогрес в машинобудуванні Української РСР" і нарисах з історії виробництва в Україні окремих видів електроустаткування³.

У 50-70-х роках вийшов ряд спеціальних робіт з історії електротехнічної промисловості. Деякі з опублікованих досліджень були присвячені діяльності галузі на окремих етапах її розвитку; висвітлювались питання зростання електротехнічного виробництва у республіках і регіонах колишнього СРСР⁴. Проте розвитку електропромисловості України у них відводилось незначне місце.

Окрему групу джерел становлять публікації з економіки електротехнічного виробництва, в яких розглядаються питання, актуальні для даного періоду розвитку галузі⁵. Хоча ці роботи написані

³ Технический прогресс в машиностроении Украинской ССР: 1917-1967. - К.: УкрНИИТИ, 1967; Березин С.И. Этапы развития // Творцы мощных турбин: Сб. статей. - Харьков: Кн. изд-во, 1961. - С. 5-31; Зайцев Т.П. Развитие электромашиностроительной промышленности Украинской ССР за 50 лет // Технологии и организация производства. - 1967. - № 6. - С. 8-10.

⁴ Некрасова И.М., Зейлидзон Е.Д. Развитие электротехнической промышленности СССР. - М.: Знание, 1959; Борох Н.В. Электротехническая промышленность в восстановительный период (1921-1925 гг.) // Уч. записки Москов. фин. ин-та: Вопросы полит. экономии. - 1963. - С. 330-346; Гусев С.А. Развитие советской электротехнической промышленности. - М.: Энергия, 1964; Савранчук П.Т., Шелухин К.И. Развитие электротехнической промышленности в Средней Азии. - Фрунзе: Кыргызстан, 1966; Лане В.Ф. К вопросу о зарождении электропромышленности в Западной Сибири // Науч. труды Новосиб. гос. ун-та: Ист. серия. - 1972. - Вып. 5. - С. 182-192.

⁵ Пархомович С.А. Кабельная промышленность СССР: Вопросы экономики. - М.: ЦЕТИЭлектропром, 1958; Борох Н.В. Внутриотраслевая классификация электротехнической промышленности // Труды ВНИИЭМ. - 1959. - Т. 7. - С. 15-23; Пельцман Е.М. Об опережающем развитии электротехнической промышленности. - М.: ЦИТИЭлектропром, 1959; Пельцман Е.М. Техничко-экономические особенности электротехнической промышленности и электромашинострое-

переважно на загальносоюзних матеріалах, відображені у них проблеми значною мірою були характерні і для електротехнічної промисловості України.

Різні сторони діяльності електропромисловості знайшли відображення у статтях господарських керівників та інженерно-технічних працівників⁶. певний інтерес становить і невелика кількість робіт, в яких розглядається історія електротехнічних підприємств⁷. В них не тільки наводяться основні техніко-економічні показники, а й висвітлюється вклад заводів у технічну реконструкцію народного господарства, розвиток електроенергетики і електрифікації./

Разом з тим, багато аспектів розвитку галузей досліджено далеко не повністю і вимагають дальшого вивчення. Як видно з наведеного огляду, в історико-економічній літературі до цього часу немає спеціального дослідження, що дає всебічну картину розвитку електротехнічної промисловості і енергомашинобудування України. Майже невивченими є, зокрема, економічний розвиток даних галузей у післявоєнний період, їх внесок у технічне забезпечення електрифікації країни.

Актуальність проблеми, її наукова значущість і недостатня розробленість обумовили тему дисертації, її об'єкт, мету і завдання дослідження.

ня // Труды ВНИИЭМ. - 1960. - Т. 10. - С. 5-12; Мирошников П.С. Технический прогресс и экономика предприятий электропромышленности. - Харьков: Прапор, 1965; Борзунов А.П. Специализация и кооперирование в электротехнической промышленности. - М.: Энергия, 1973.

⁶ Богатирев В.В. Электропромышленность СССР в 1940 г. // Вестник электропромышленности. - 1940. - № 9. - С. 1-6; Скиданенко И.Т. К двадцатилетию плана ГОЭЛРО // Вестник ХЭМЗ. - 1940. - № 6. - С. 3-7; За дальнейший технический прогресс в электропромышленности // Вестник электропромышленности. - 1955. - № 4. - С. 1-2; Заробян Я.Н. Электротехническая промышленность к 50-летию образования СССР. // Электротехника. - 1972. - № 12. - С. 1-4.

⁷ Очерк истории Харьковского электромеханического завода. Ч. II. 1918-1964. - Харьков: Прапор, 1965; Харьковский турбинный завод имени С.М. Кирова: Очерк. - Харьков: Прапор, 1971.

Мета і завдання дослідження. Метою даної роботи є історико-економічний аналіз розвитку енергетичного машинобудування і електротехнічної промисловості України як технічної бази електрифікації у 1938–1960 рр. У зв'язку з цим в дисертації ставляться такі завдання:

– проаналізувати особливості становлення і розвитку електротехнічного виробництва в Україні у 20–30-і роки;

– висвітлити роль енерго- і електротехнічних заводів у реконструкції промисловості і транспорту республіки в період формованої індустріалізації;

– розглянути процес відбудови і розвитку виробничо-технічної бази енергомашинобудування і електротехнічної промисловості у післявоєнний період;

– дослідити динаміку основних економічних показників галузей;

– показати найважливіші напрямки вдосконалення енерго- і електроустаткування і визначити вклад галузей у технічне забезпечення електроенергетичного господарства України.

Об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження є електротехнічні і енергомашинобудівні підприємства України, що спеціалізувались на виробництві первинних двигунів (турбін), засобів вироблення, передачі і споживання електроенергії. Хронологічні рамки дослідження – 1938–1960 рр.

Методологічна та джерельна база дослідження. У дисертації використовувались історичний і логічний методи дослідження. При цьому категорії історичного і логічного розглядалися як форми, що відбивають суперечності явищ і процесів. У зв'язку з цим закономірні суперечності економіки і організації електротехнічного виробництва, варіанти їх вирішення аналізувались у всій різноманітності і суттєвих рисах їх історичного розвитку.

Джерельною базою дослідження в основному послужили документи і матеріали центральних, обласних і міських архівів: Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВОУ), Російського державного архіву економіки (РДАЕ), Вінницького обласного державного архіву (ВОДА), Донецького обласного державного архіву (ДОДА), Дніпропетровського обласного державного архіву (ДНОДА), Запорізького обласного державного архіву (ЗОДА), Київського обласного державного архіву (КОДА), Луганського обласного державного архіву (ЛУОДА), Львівського обласного

державного архіву (ЛОДА), Одеського обласного державного архіву (ООДА), Полтавського обласного державного архіву (ПОДА), Рівненського обласного державного архіву (РОДА), Харківського обласного державного архіву (ХОДА), Херсонського обласного державного архіву (ХрОДА), Державного архіву м. Києва і Державного архіву м. Харкова.

У складі архівних матеріалів було використано документи Держплану України, союзних галузевих міністерств і відомств, Української і регіональних рад народного господарства, а також первинна звітність підприємств. Крім того у роботі використовувалися дані статистичних збірників і періодичної преси досліджуваного періоду.

При обробці фактичного матеріалу використовувались методи економіко-статистичного та порівняльного аналізу.

Наукова новизна дисертації. Виконана дисертаційна робота є першим в українській історико-економічній літературі системним дослідженням розвитку енергетичного машинобудування і електротехнічної промисловості України як багатогалузевого комплексу виробництва, що становить технічну базу електрифікації. При цьому зібрано і використано значний архівний матеріал, переважна частина якого вводить у науковий обіг вперше.

До числа найбільш важливих висновків належать такі:

- формування електротехнічного виробництва в Україні у 20-30-і роки було безпосередньо зв'язано з початком реконструкції народного господарства, переводом силового апарату вугільної і металургійної промисловості на нову, електроенергетичну базу;
- у роки форсованої індустріалізації електромашинобудування України стало основною технічною базою електрифікації промисловості і транспорту республіки, сприяло припиненню імпорту електровиробів;
- розвиток електротехнічної промисловості і енергомашинобудування у післявоєнний період характеризувався значним збільшенням їх виробничої бази, створенням нових спеціалізованих потужностей по випуску електроустаткування. Виробничий апарат галузей розвивався на основі вдосконалення техніки і технології, що дозволило їм суттєво полішити основні економічні показники;
- у 50-ті роки в структурі електрпромисловості України виз-

начилась тенденція до вирівнювання пропорцій між машинобудівними і допоміжними групами виробництв;

- темпи зростання електротехнічної промисловості і енергомашинобудування, як галузей, що зумовлювали технічну можливість електрифікації, значно випереджали темпи розвитку всієї промисловості. Збільшення обсягу електротехнічного виробництва відбувалось переважно за рахунок підвищення продуктивності праці;

- важливе місце у діяльності галузевих підприємств займало вдосконалення вироблюваного енерго- і електроустаткування, що дозволило їм відігравати провідну роль в оновленні основних фондів і підвищенні технічного рівня електроенергетичного господарства України.

Наукова та практична значущість дослідження. Наукові висновки і положення, викладені у дисертації, дають можливість оцінити економічний стан електротехнічної промисловості і енергомашинобудування України на протязі 30-50-х років, визначити їх внесок у розвиток електроенергетики, електрифікацію промисловості і транспорту. Матеріали роботи можуть послужити основою для більш глибокого вивчення діяльності галузей.

Дисертаційна робота є складовою частиною виконаної відділом історії народного господарства та економічної думки Інституту економіки АН України планової теми "Історія народного господарства України. Вид. 2-е, перероблене і доповнене. В 4-х томах".

Матеріали дослідження можуть бути використані: практиками - при формуванні нових підходів до організації і регулювання діяльності електротехнічних підприємств в умовах ринкової економіки; науковими працівниками - при дальшій розробці питань історії народного господарства; викладачами вузів - у лекційній роботі, а також при підготовці навчальних посібників і спецкурсів по курсу "Історія народного господарства України".

Апробація роботи. В процесі підготовки дисертації основні її положення та висновки доповідалися і обговорювалися на методологічних семінарах і засіданнях відділу історії народного господарства та економічної думки Інституту економіки АН України.

Публікації. По результаті виконаного дослідження опубліковано 8 наукових статей загальним обсягом 4,2 д.а. (див. список у кінці автореферату).

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, заключення, додатків, списку літератури та джерел.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується актуальність обраної теми, розглядається ступінь її вивченості в історико-економічній літературі. Наводяться висновки, що відбивають наукову новизну дисертації. Характеризується наукова та практична значущість роботи.

У першому розділі - "Формування електротехнічного виробництва в Україні у 20-30-і роки" - розкривається об'єктивна необхідність створення електротехнічного виробництва, характеризується процес формування його матеріально-технічної бази, розглядаються економічні особливості розвитку електропромисловості у 20-30-х роках та її внесок у реконструкцію народного господарства в період форсованої індустріалізації.

Становлення електротехнічної індустрії в Україні було безпосередньо зв'язано із зростанням електроенергетики і початком електрифікації силового апарату промисловості. Назріла потреба переведення народного господарства на технічно передову, електроенергетичну базу зумовлювала необхідність відповідного розвитку і багатогалузевого електротехнічного виробництва.

Проте формування технічної бази електрифікації починалось у досить складних умовах. Після закінчення громадянської війни обсяг продукції електропромисловості становив лише 9% від рівня 1913 р., в тому числі електромашинобудування - 4,6%.

У роботі на конкретному матеріалі розглядається процес відбудови електротехнічних заводів України у 1921-1925 рр., відновлення виробництва електроустаткування і сучасних електровиробів. Зазначається, що активізації виробничої діяльності галузі сприяло розширення господарської самостійності підприємств в умовах нової економічної політики та протекціоністські заходи держави.

Показано, що у 1925/26 р. електротехнічна промисловість України досягла рівня виробництва 1913 р., а ще через рік випуск продукції на електротехнічних заводах перевищував довоєнні показники у півтора рази. На кінець відбудовного періоду електротехнічне виробництво стало самостійною ланкою промисловості республіки, основу якої становили підприємства із закінченим циклом виробництва і власним науково-технічним апаратом.

У період форсованої індустріалізації електротехнічна промисловість набула пріоритетного значення як одна з галузей, що забезпечували технічне переозброєння народного господарства, введення його на нову, електроенергетичну базу. Це зумовило швидке піднесення електротехнічного виробництва, прискорений розвиток його провідних ланок.

Перші п'ятирічки, як показано в дисертації, стали періодом докорінної реконструкції електропромисловості України. Розширення і переобладнання провідних підприємств, введення у дію нових потужностей зумовили значний приріст основних фондів галузі і їх якісне оновлення. Так, у 1929-1934 рр. основні виробничі фонди електромашинобудування зросли у 5,4 раза, зокрема Харківського електромеханічного заводу (ХЕМЗ) - у 2 раза.

Реконструкція виробничої бази та підвищення рівня технічної озброєності позитивно позначилися на діяльності галузі, забезпечивши стійке зростання випуску продукції. Підраховано, що у 1928/29-1937 рр. обсяг електротехнічного виробництва в Україні збільшився у 10,9 раза, в тому числі електромашинобудівного - у 10,9 і кабельного - у 10,5 раза. У 1937 р. питома вага конструкцій, розроблених і освоєних у виробництві з початку першої п'ятирічки, досягла в електромашино- і апаратобудуванні 92%. Проте зростання електротехнічного виробництва в Україні мало дещо однобічну спрямованість. У роки перших п'ятирічок набули розвитку електромашинобудування, кабельна і, частково, електроізоляційна промисловість. В той же час не було створено трансформаторобудування, електроприладобудування, виробництво хімічних джерел струму та ін.

У розділі на фактичному матеріалі розкривається роль електротехнічних підприємств у технічному забезпеченні енергетики, електрифікації промисловості і транспорту. У 30-і роки електромашинобудівники республіки налагодили випуск швидкісних генераторів для гідроелектростанцій, врубових двигунів для вугільної промисловості, електроустаткування для тепловозів, потужних верстатів і суднових механізмів. Виготовлено в Україні апаратуру автоматичного управління у роки другої п'ятирічки було укомплектовано майже всі нові доменні печі СРСР.

Таким чином, відзначається у роботі, у 20-30-х роках в Україні було створено технічну базу електрифікації, закладено фундамент дальшого розвитку електромашинобудування, кабельної і

електроізоляційної промисловості. В період форсованої індустріалізації електротехнічна промисловість відіграла значну роль у технічній реконструкції промисловості і транспорту, забезпечивши їх новим, спеціалізованим електроустаткуванням. Проте формування галузевої структури електротехнічного виробництва залишилось незавершеним.

У другому розділі - "Розвиток виробничо-технічної бази електротехнічної промисловості і енергомашинобудування" -- розглядається стан виробничої бази галузей напередодні і в роки Великої Вітчизняної війни, досліджуються процес відбудови та розвитку виробничих потужностей, основні напрямки вдосконалення техніки та технології, динаміка промислово-виробничого персоналу.

Напередодні війни електротехнічна промисловість становила одну з важливих ланок важкої індустрії України. Питома вага її підприємств у загальносоюзному обсязі електротехнічного виробництва досягла 15,4%. У розділі аналізується стан виробничої бази галузі у 1939-1941 рр., простежуються напрямки її розвитку і технічного вдосконалення. Зазначається, що, незважаючи на пріоритетне забезпечення оборонної промисловості, витрати на розвиток енерго- і електротехнічної індустрії продовжували зростати і досягли у 1940 р. в Україні 19,5 млн. крб.

Дальшому розвитку технічної бази електрифікації тимчасово перешкодила війна. Протягом 1941 р. всі електротехнічні підприємства України було евакуйовано у східні райони СРСР, де їх потужності стали основою для формування нових виробничих баз електромашинобудування, апаратобудування і кабельної промисловості. Тільки на базі ХБМЗ було створено п'ять самостійних заводів і декілька філій на електротехнічних підприємствах Уралу.

Відбудовні роботи на електротехнічних та енергомашинобудівних заводах розгорнулися вже в 1943 р. З метою задоволення гострої потреби України в електрообладнанні було вжито заходів до скорочення строків відбудови підприємств, першочергового забезпечення їх кадрами, устаткуванням і матеріальними ресурсами. Загальна сума витрат на відродження технічної бази електрифікації в республіці становила у 1943-1945 рр. 134 млн. крб.

У розділі всебічно досліджується процес відбудови енергетичного електромашинобудування на завершальному етапі війни, визначається ступінь відновлення їх виробничих потужностей. Показано, що на кінець 1945 р. в Україні було частково відбудовано та вве-

дено у дію шість електротехнічних та один турбінний заводи, створено два нових електротехнічних підприємства, на частку яких припадало 25% виробництва електромашин і кабельних виробів.

Післявоєнна відбудова та розвиток електротехнічної промисловості і енергомашинобудування значною мірою зумовлювались розмірами капітальних витрат, що спрямовувались на відтворення основних фондів, їх збільшення та вдосконалення. У зв'язку з цим у дисертації досліджуються обсяг, спрямованість і структура капітальовкладень. Встановлено, зокрема, що виконаний у 1946-1950 рр. обсяг капітальних робіт на суму 412,8 млн. крб. (у кошторисних цінах на початок п'ятирічки) дозволив не тільки відбудувати провідні заводи, а й значно розширити виробничу базу галузей, створити нові підрозділи електротехнічного виробництва.

Великими капітальними вкладеннями розвиток енергомашинобудівної і електротехнічної промисловості було забезпечено і в роки п'ятої та шостої п'ятирічок (відповідно 1033 і 1200 млн.крб.). Хоча основна маса витрат, як і раніше, припадала на енерго- та електромашинобудування, у цей час значно зростає асигнування на трансформаторобудування, розвиток допоміжних підгалузей - електроізоляційної та акумуляторної промисловості.

У дисертації проведено аналіз структури капітальних вкладень. Встановлено, що питома вага витрат на устаткування, інструмент та інвентар у загальному обсязі вкладень неухильно збільшувалась. Якщо у четвертій п'ятирічці зазначені вкладення становили в електропромисловості 31,8%, то у 1956-1960 рр. - 39,4%. Вдосконалення структури інвестицій стало основою зростання активної частини виробничих фондів та підвищення технічного рівня галузі.

Характерною рисою капітального будівництва в електротехнічній промисловості у 50-х роках було зосередження значних коштів на спорудженні нових великих заводів. Одночасно виробничу базу галузі було розширено за рахунок інших ланок господарства. У зв'язку з цим у розділі проаналізовано основні форми утворення електротехнічних підприємств: нове будівництво; перепрофілювання машинобудівних і ремонтних заводів; створення підприємств на тимчасовій виробничій базі. Встановлено, що, поряд із збудованими, у 1951-1960 рр. в Україні було спеціалізовано на випуску електро-виробів та утворено на тимчасових площах 20 електромашинобудівних, трансформаторних, апаратних і електроізоляторних заводів.

Реконструкція діючих підприємств, значне нове будівництво зумовили розширене відтворення основних фондів енергомашинобудівної і електротехнічної промисловості. Так, у 1946-1960 рр. промислово-виробничі фонди галузей збільшилися в 11,4 рази. Поряд із зростанням основних фондів електромашинобудування значно збільшилися виробничі потужності інших підгалузей електропромисловості. У 50-х роках у загальній структурі промислово-виробничих фондів підвищилася частка трансформаторобудування (з 3 до 11,5%), кабельної промисловості (з 15,4 до 17,3%) і електроізоляторного виробництва (з 2,9 до 4,3%).

Завдяки вдосконаленню технологічної структури капітальних вкладень зростала питома вага активної частини основних фондів. У 1951-1960 рр. частка машин і устаткування у складі промислово-виробничих фондів досліджуваних галузей підвищилася з 39,8 до 42,2% (на провідних заводах - до 45-49%).

У дисертації досліджуються основні напрямки вдосконалення техніки і технології електропромисловості, їх зв'язок і взаємозалежність. Зазначається, що прогресивна спрямованість капітало-вкладень забезпечила відбудову і дальший розвиток матеріально-речових факторів виробництва, підвищення рівня його технічної озброєності.

Встановлено, що парк виробничого устаткування провідних електротехнічних підприємств України було відновлено вже у 1947 р. У 1948-1950 рр. на харківських електромашинобудівних заводах він збільшився на 46%, а у роки п'ятої п'ятирічки - ще в 1,3 рази.

Кількісне зростання обладнання супроводжувалось якісними змінами. У 1954-1962 рр. на харківських і полтавських електротехнічних заводах (де зосереджувалось більше половини виробничих потужностей галузі) було оновлено 75% морально і фізично застарілого устаткування. На 1.01.1962 р. у діючому парку металообробного обладнання електротехнічної промисловості України верстати з давністю випуску до 10 років становили 63,3%, від 10 до 20 років - 21,5%, понад 20 років - 15,2%; ковальсько-пресові машини - відповідно 63,5, 15,7 і 20,8%.

На основі застосування нових знарядь праці забезпечувалось вдосконалення діючої технології та впровадження нових технологічних процесів. У роботі показано, що у 50-і роки технічний прогрес у енерго- та електромашинобудуванні визначали механізація і автоматизація механоскладальних робіт, впровадження перспективних ви-

дів електрозварювання, механізація штампувального та ливарного виробництва, удосконалення одного з найбільш складних процесів - обмотувально-ізолювальних робіт. Одночасно підвищувався технічний рівень електроізоляційного і акумуляторного виробництва. На кабельних заводах України вперше в СРСР було впроваджено принципово нову технологію, що поєднувала процеси накладання ізоляції та вулканізації гуми, освоєно поєднані технології волочіння та відпалювання, волочіння та емальвання проводів.

У дисертації на значному матеріалі розглянуто питання забезпечення галузей кваліфікованою робочою силою. Досліджено динаміку чисельності промислово-виробничого персоналу, його структуру, форми підготовки та підвищення кваліфікації кадрів. Так, у 1950 р. електропромисловість України не тільки відновила, а й перевищила довоєнну чисельність працівників. Протягом п'ятої та шостої п'ятирічок кількість зайнятих у електротехнічному виробництві збільшилася у 3,3 раза, а енергомашинобудівному - в 1,5 раза.

Головну категорію промислово-виробничого персоналу, як і до війни, становили робітники. У досліджуваній період вона збільшилася як абсолютно, так і відносно, що позитивно позначилося на темпах зростання продукції галузей. Одночасно зросла також чисельність інженерно-технічних працівників. У 1960 р. їх питома вага у загальній чисельності промислово-виробничого персоналу електромашинобудування становила 15,4%, а енергетичного - 28,8% (проти 14,5 і 19,9% у 1950 р.).

Кількісне зростання робочої сили поєднувалось з якісними змінами у її складі - поліпшенням структури та підвищенням професійно-технічного рівня. У розділі проаналізовано основні форми підготовки та підвищення кваліфікації робітників. Зазначається, що навчання нових кадрів, як і підвищення технічного рівня діючого персоналу, здійснювалось у розмірах та формах, які зумовлювались потребами виробництва. Так, якщо у 1946-1950 рр. на галузевих підприємствах у середньому за рік навчалось 1208 нових робітників, то у 1951-1960 рр. - 4063. Проте їх частка у загальній кількості навчених зменшувалась, що свідчило про вдосконалення функціонуєчої робочої сили.

Таким чином, розвиток енергомашинобудівної і електротехнічної промисловості у післявоєнний період відзначався значним збільшенням їх виробничої бази, створенням нових спеціалізованих потужностей по випуску електроустаткування. Підвищення рівня тех-

нічної озброєності і професійної підготовки працівників відіграло суттєву роль у поліпшенні основних економічних показників.

У третьому розділі - "Динаміка основних економічних показників" - аналізуються масштаби і темпи збільшення обсягів виробництва, зростання продуктивності праці, зміни у собівартості продукції; досліджуються основні напрямки вдосконалення енерго- та електроустаткування і роль галузей у технічному забезпеченні електрифікації.

Проведений аналіз свідчить, що характерною рисою розвитку електротехнічної і енергомашинобудівної промисловості у досліджуваній період було динамічне та стійке зростання виробництва. У 1946-1960 рр. середньорічні темпи приросту валової продукції галузей становили 31%, у тому числі у відбудовний період - 46,9%, а у роки п'ятої та шостої п'ятирічок - відповідно 26 і 21,5%. При цьому абсолютне значення 1% приросту збільшилось у п'ятій п'ятирічці порівняно з четвертою у 4,6 раза, у шостій - у 13,3 раза.

Темпи зростання електротехнічної промисловості і енергомашинобудування (як галузей, що визначали можливість електрифікації) значно випереджали темпи розвитку всієї промисловості. Якщо у 1960 р. загальний обсяг промислового виробництва в Україні збільшився порівняно з довоєнним рівнем у 3,7 раза, машинобудування - у 6,7, то продукція електропромисловості зростає за цей же час у 17 разів, у тому числі електромашини- і апаратобудування - у 12,2 раза. Одночасно підвищувалась питома вага галузі у загальносоюзному обсязі електротехнічного виробництва. Протягом 1951-1960 рр. вона збільшилася з 9,2% до 14%.

Разом з тим, зазначається у роботі, на темпах розвитку електротехнічного виробництва негативно позначалися недоліки централізованого планування і матеріально-технічного забезпечення. Розподіл ресурсів та збут продукції по фондах і нарядах нерідко не узгоджувались з виробничими програмами заводів, що завважало ритмічній роботі підприємств і спричинялося до зриву завдань по окремим позиціям номенклатури.

Введення у дію нових потужностей зумовило прискорений розвиток допоміжних електротехнічних виробництв. Так, порівняно з довоєнним рівнем випуск продукції кабельної промисловості збільшився у 21,4 раза, а електроізоляційного - у 17,7 раза. Середньорічні темпи приросту продукції електроприладобудування становили у 50-х роках 28,8% (проти 25% у галузі в цілому). В результаті в до-

сліджуваний період у галузевій структурі електротехнічної промисловості сталися зрушення, що відбили тенденцію до вирівнювання пропорцій між машинобудівними і допоміжними групами виробництв (табл. 1).

Таблиця 1. Динаміка галузевої структури електротехнічної промисловості України у 1940-1960 рр.

Підгалузь	Питома вага у загальному обсягу електротехнічного виробництва (у %)		
	1940 р.	1950 р.	1960 р.
Електротехнічна промисловість	100	100	100
У тому числі:			
електромашино- і апаратобудування	74,9	61,8	54,1
трансформаторобудування	-	2,2	10,1
електроприладобудування	0,6	2,5	3,5
кабельна промисловість	22,2	30,1	28,1
електроізоляційна промисловість	2,3	3,4	2,4
аккумуляторне виробництво	-	-	1,8

Підвищення технічного рівня виробництва та раціональне використання основних фондів зумовили інтенсивну спрямованість розвитку електротехнічної промисловості і енергомашинобудування. У роботі встановлено, що як в цілому за період 1946-1960 рр., так і по його укрупненим інтервалам основна частка приросту продукції у досліджуваних галузях (86,9%) була отримана за рахунок підвищення продуктивності праці. Про інтенсивну спрямованість розвитку галузей свідчить також порівняльний аналіз динаміки валової продукції, промислово-виробничих фондів і чисельності працівників. Як видно з даних таблиці 2, продукція електротехнічної і енергомашинобудівної промисловості зростала більш високими темпами, ніж основні фонди та персонал, що залучались у виробництво.

Якщо у 1945 р. рівень фондівіддачі у досліджуваних галузях становив лише 0,48 крб., то у 1950 р. він збільшився до 1,21, а у 1961 р. - до 2,32 крб. Інакше кажучи, афективність використання основних виробничих фондів у 50-х роках підвищилася в 1,9 раза.

Важливе місце у дисертації відведено аналізу динаміки продуктивності праці та собівартості продукції галузей. Встановлено, що у 1960 р. порівняно з довоєнним рівнем продуктивність праці у електротехнічній промисловості України збільшилася у 4,1 раза;

Таблиця 2. Динаміка валової продукції, основних виробничих фондів і чисельності працівників електротехнічної промисловості і енергомашинобудування України у 1946-1960 рр.

Показник	!1950 р. у % !до 1945 р.	!1955 р. у % !до 1950 р.	!1960 р. у % !до 1955 р.
Валова продукція	684	313	259
Промислово-виробничі фонди	270	241	182
Чисельність працівників	317	166	180

у енергетичному машинобудуванні (порівняно з 1945 р.) - у 2,9 раз. У 1946-1960 рр. середньорічний приріст виробітку в розрахунок на одного працівника електропромисловості становив 14,9%, зокрема в електромашинобудуванні - 15,3 і трансформаторобудуванні - 20,3%.

У роботі досліджуються напрямки підвищення продуктивності праці у галузях - зниження трудомісткості продукції та поліпшення використання робочого часу. Показано, що зниження трудомісткості електротехнічної продукції стало можливим завдяки впровадженню нової техніки, прогресивніших технологічних процесів, вдосконаленню організації виробництва і більш якісному нормуванню.

Дослідженням встановлено, що підвищення продуктивності праці, поліпшення використання основних фондів зумовили зниження собівартості продукції на електротехнічних підприємствах. На ХЕМЗ, зокрема, у 1950 р. фактичне зниження собівартості порівняної товарної продукції становило 25,9%, у 1955 р. - 10,5 і у 1960 р. - 5,5%. На заводі "Електроважмаш" - відповідно 23,5, 11,4 і 7,7%. Якщо взяти до уваги, що частка порівняної продукції у загальному випуску підприємств коливалась від 60 до 90% і мала тенденцію до зростання, наведені у дисертації дані досить точно відбивають динаміку зниження витрат по всьому виробництву.

У дисертації аналізуються основні напрямки зниження собівартості - скорочення прямих трудових і матеріальних витрат, видатків по обслуговуванню і управлінню виробництвом, зменшення витрат від браку та позавиробничих витрат. Зазначається, що внаслідок впровадження нової техніки витрати живої праці скорочувались швидше, ніж уречевленої. Саме це забезпечило позитивні зміни у структурі собівартості продукції.

Значна увага в дисертації приділяється дослідженню зрушень у структурі продукції енергомашинобудівної та електротехнічної про-

мисловості. При цьому розкривається роль галузей у забезпеченні потреб електрифікації, технічному переоснащенні провідних ланок народного господарства.

Наведені в роботі дані свідчать, що в Україні з року в рік збільшувалось виробництво основного енерго- та електроустаткування. Проте його технічний рівень у перші повоєнні роки був досить низьким. Відставання наукової та проектно-конструкторської бази, недостатня заінтересованість підприємств в оновленні продукції зумовлювали збереження на заводах галузі значного випуску машин і апаратів, що були розроблені ще у роки перших п'ятирічок. Тому питання технічного вдосконалення електроустаткування, прискорення впровадження нових розробок у виробництво вирішувались, як правило, директивним шляхом, що могло лише тимчасово послабити проблему.

У роботі показано, що в ході здійснених у середині 50-х років заходів щодо активізації науково-дослідних робіт у галузі на електротехнічних підприємствах було розширено проектну базу, створено спеціальні конструкторські бюро, де зосереджено розробку окремих видів устаткування. У шостій п'ятирічці на електромашинобудівних заводах України було значно оновлено номенклатуру продукції, розроблено 8 нових серій двигунів і генераторів, впровадження яких дозволило зняти з виробництва близько 40 застарілих серій електромашин. Особлива увага приділялась технічному вдосконаленню та підвищенню потужності турбін і основного генеруючого устаткування. Це дозволило енерго- і електромашинобудуванню України виконувати провідну роль в оновленні основних фондів діючих енергосистем республіки, оснащення нових теплових і гідроелектростанцій.

У дисертації докладно досліджується роль електропромисловості у технічному переозброєнні силового апарату чорної металургії, підвищенні технічного рівня вугільної, нафтової, газової і хімічної промисловості. Зазначається, що електромашинобудівники республіки внесли великий внесок у реконструкцію морського і залізничного транспорту, оскільки харківський завод "Електроважмаш" був єдиним в СРСР виробником теплового електроустаткування. З середини 50-х років, як показано в роботі, у складі продукції електромашинобудування поступово збільшується частка устаткування для сільського господарства і побутової електротехніки.

Таким чином випереджаючі темпи зростання електротехнічного виробництва, що супроводжувалось певним поліпшенням економічних показників, вироблюваного устаткування, були основою для технічно-

го переоснащення електростанцій, електросилового апарату промисловості і транспорту, для дальшого збільшення виробництва і споживання електрики. Однак, проблему технічного відставання вітчизняної електротехніки, що визначилась у повоєнний період, повністю вирішити не вдалось. Директивне втручання керівних господарських органів у середині 50-х років зумовило лише часткове її послаблення.

У заклученні узагальнюються результати проведеного дослідження, робляться основні висновки. Відзначається, що у досліджуваний період електротехнічна промисловість і енергомашинобудування розвивались як єдиний комплекс виробництв, що забезпечував народне господарство засобами вироблення і споживання електричної енергії. Прискорені темпи зростання електротехнічного виробництва досягались переважно за рахунок його пріоритетного фінансування, технічного постачання і забезпечення кваліфікованою робочою силою. Проте у досліджуваний період виявились і недоліки командно-адміністративного управління галузями, зокрема, зумовлена відомчими інтересами неузгодженість централізованого планування, матеріального забезпечення і розподілу виробленої продукції за фондами і нарядами. Не будучи самостійними суб'єктами господарської діяльності електротехнічні підприємства були мало зацікавлені у поліпшенні якісних показників виробництва. Тому питання технічного вдосконалення електроустаткування, зниження його собівартості, підвищення продуктивності праці в електротехнічному виробництві вирішувались переважно директивним шляхом.

Проведений у дисертації аналіз виробничої діяльності електротехнічної промисловості і енергомашинобудування України у розглянутий період показує, що докорінна перебудова цих галузей може бути забезпечена в процесі формування ринкової економіки.

Основний зміст дисертації опубліковано у таких роботах автора:

1. Відбудова і розвиток електротехнічної промисловості Української РСР у 1921-1925 рр. // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР: Респ. міжвід. зб. - К.: Наукова думка, 1984. - Вип. 18. - С. 34-42. - Мова укр.

2. Розвиток технічної бази електрифікації в Українській РСР // Економіка Радянської України. - 1985. - № 1. - С. 65-69. - Мова укр. і рос.

3. Технічний прогрес в електротехнічній промисловості Української РСР у роки п'ятої і шостої п'ятирічок (1951-1960 рр.) // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР: Респ. міжвід. зб. - К.: Наукова думка, 1985. - Вип. 19. - С. 30-37. - Мова укр.

4. Развитие технической базы электрификации в Украинской ССР в период социалистической индустриализации // Факторы экономического роста: Сб. науч. трудов. - К.: ИЭ АН УССР, 1986. - С. 98-103. - Мова рос.

5. Досягнення у розвитку електромашинобудування УРСР за роки першої п'ятирічки // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР: Респ. міжвід. зб. - К.: Наукова думка, 1986. - Вип. 20. - С. 30-34. - Мова укр.

6. Відбудова технічної бази електрифікації Української РСР на завершальному етапі Великої Вітчизняної війни (1943-1945 рр.) // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР: Респ. міжвід. зб. - К.: Наукова думка, 1987. - Вип. 21. - С. 37-44. - Мова укр.

7. Развитие производственной базы электротехнической промышленности УССР в годы пятой и шестой пятилеток // Экономический потенциал УССР: Темат. сб. - К.: ИЭ АН УССР, 1987. - С. 66-72. - Мова рос.

8. Темпи розвитку електротехнічної промисловості УРСР у післявоєнний період (1946-1960 рр.) // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР: Респ. міжвід. зб. - К.: Наукова думка, 1988. - Вип. 22. - С. 3-7. - Мова укр.

Підп. до друку 23.02.94.

Формат 60x84/16. Папір офс. Офс.друк.

Ум.друк.арк. 0,8. Обл.-вид.арк. 1,0. Тираж 100 прим.

Зам. № 28.

Поліграфічна дільниця Інституту економіки АН України.

252011 м. Київ 11, вул.Панаса Мирного,28.

46275P

AB 29.946